

تبیین نقش فضای سایبری در گسترش قلمرو ژئوپلیتیکی داعش در منطقه

محمد حسین زمانی فراهانی^۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۱۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۵/۱۳

چکیده

گروه داعش به عنوان شاخه‌ای جداشده از گروه القاعده با آغاز بحران داخلی سوریه در سال ۲۰۱۴، مدعی خلافت و حکومت بر بخش‌های وسیعی از ممالک اسلامی عراق و سوریه گردید. این گروه با استفاده از شرایط بحرانی موجود در کشورهای سوریه و عراق به صورت روزافزون بر تصرفات ارضی خود بیافزاید؛ تاجایی که در سال ۲۰۱۵ نیم از مساحت کشور سوریه در اشغال این گروه بود. از طرفی پیشروی‌های داعش در کشور عراق، این گروه توانست تا عمق وسیعی از فضای سرزمینی عراق را اشغال نموده و با ادامه تصرفات، کنترل بخش‌های بزرگی از شمال و شرق عراق تا ورودی‌های شهر بغداد را به دست آورد. با اوج گیری سریع قابلیت‌های فضای سایبری در سال‌های اخیر و عمومی شدن کاربری آن در میان جوامع اقصی نقاط جهان، گروه‌های تروریستی نیز از بهره برداری قابلیت‌های این فضا غافل نبوده‌اند. چنانکه با توجه به شواهد می‌توان گفت استراتژی گسترش حوزه نفوذ روانی از طریق ایجاد فضای رعب و وحشت به وسیله انتشار تصاویر کشتار بی‌رحمانه داعش در جنگ‌های عراق و سوریه، با موفقیت رو به رو گردیده است. بنابراین با عنایت به اهمیت پرداختن به این موضوع در شناسایی رفتارهای گروه‌های تروریستی در عصر فناوری اطلاعات، پژوهش حاضر سعی می‌کند با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، در پی توصیف و کشف میزان تاثیر استفاده گروه داعش از فضای سایبری و شبکه‌های اجتماعی بر کنترل و گسترش حوزه نفوذ فرهنگی و سرزمینی این گروه در منطقه باشد.

واژگان کلیدی: فضای سایبری، داعش، تروریسم، قلمرو ژئوپلیتیکی

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

امروزه با گسترش فرایند جهانی شدن و توسعه بیش از پیش رسانه‌ها و ارتباطات روبه‌رو هستیم. در فضای کنونی رسانه‌ها یکی از ابزارهای بسیار مهم در گستره سیاست است. در این میان امکانات رسانه‌ای جدید همچون اینترنت و فضای مجازی، تأثیرگذاری بر افکار عمومی را که تاکنون فقط در انحصار دولت‌ها بوده است، برای افراد و گروه‌های دیگر نیز ممکن کرده است. اینترنت و رسانه‌های مجازی سرعت تأثیرگذاری بر افکار عمومی را دوچندان کرده‌اند؛ زیرا فضاهای مجازی مراجعه کنندگان و مخاطبان بسیار زیادی از تمامی قشرها دارد. رسانه می‌تواند همزمان کارکردهای مثبت و منفی داشته باشد و افزون بر استفاده از آن برای بالا بردن سطح رفاه زندگی، همزمان برای پیشبرد هدفها و خواسته‌های غیرانسانی هم استفاده می‌شود. گروه‌های تروریستی و تکفیری هم نتوانسته‌اند از جذابیت‌های آن چشم‌پوشند و برای پیشبرد کار خود از آن استفاده می‌کنند گروه‌هایی مانند داعش، از همان آغاز فعالیت‌های خود، رسانه‌های گوناگون را به منظور تأثیرگذاری بر افکار عمومی و جذب نیرو به خدمت گرفته‌اند. با وجود آن‌که گروه‌های تروریستی پیش از داعش نیز برای دستیابی به هدف‌های خود از شبکه‌های ارتباطی استفاده کرده‌اند، برخلاف گروه‌های پیشین، داعش به‌خوبی توانسته است از امکانات رسانه‌ای موجود، برای دستیابی به هدف‌های خویش بهره‌برد. برخلاف سلفی سنتی که در کشورهای خاورمیانه عربی، شبه قاره هند و جنوب آسیا فعال بود، سلفی جدید در عرصه جهانی فعال‌تر شده است. از اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی، سلفی‌گری در کشورهایی همچون چین، بوسنی، فرانسه، بلژیک و اسپانیا رواج یافت. گسترش انقلاب ارتباطات، پیدایش شبکه‌ها و جنبش‌های نوین اجتماعی موجب شده است نئوسلفی‌گری در جهان گسترش بی‌سابقه‌ای یابد. به سخن دیگر، نئوسلفیسم مجازی بی‌نیاز به یک مرکز سازماندهی، به صورت شبکه‌ای از امارت‌های اسلامی مجازی فعال شده است. جریان‌های نوسلفی، به ویژه داعش به صورت گسترده‌ای از عصر دیجیتال بهره می‌برد. این جریان، کارشناس‌های بسیاری در زمینه هک کردن تارنماها دارد. این کارشناس‌ها می‌توانند به شبکه‌های امنیتی و اطلاعاتی کشورها رخنه کنند (ابراهیمی، ۱۳۹۲: ۲۷۰). داعش برخلاف القاعده و طالبان، در شبکه‌های اجتماعی همچون توئیتر [Facebook](#) و فیسبوک [Twitter](#) فعال بوده است. بسیاری از اعضا و هوادارهای این گروهک، صدها حساب در شبکه توئیتر دارند. آنها در این حساب‌ها به صورت شبانه‌روزی اخبار و تصویرهای پیشروی‌ها و عملیات‌های انتحاری داعش را منتشر می‌کنند. تهدید مجازی و سپس، تروریسم عینی از مصداق‌های

بی‌نظمی نوین جهانی است که به دلیل بار ارزشی وام گرفته خود از جریان نوسلفی جهادی در خاورمیانه، امنیت این منطقه را به شدت جهانی کرده است. از آنجا که رسانه‌ها در عصر ارتباطات بیشترین تاثیرگذاری بر افکار عمومی دارند، مهم‌ترین بستر برای پیشبرد هدف‌های سیاسی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی‌اند فعالیت آزادانه و گسترده گروه‌ها در شبکه‌های اجتماعی دستیابی به هر هدفی را تسهیل می‌کند. در چند دهه گذشته، گروه‌های بنیادگرای فراوانی در منطقه ظهور و بروز کرده‌اند. بی‌شک هیچ‌کدام از آنها مانند داعش در فضای رسانه‌ای حضور نداشته است (میلانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۹۰).

مبانی نظری

شبکه جهانی اینترنت و فضای مجازی که محصول عملکرد آن است، نماد پیشرفت علم و فن‌آوری است که کشورهای قدرتمند به‌ویژه آمریکا در تولید و معماری آن نقش اصلی را به عهده داشته و دارند. فضای مجازی عرصه جدیدی برای حیات بشری است که قابلیت پذیرش و انجام بخش عمده‌ای از نیازها، فعالیت‌ها و شئون زندگی بشر و اجتماعات انسانی و حکومت‌ها را دارد و به‌عنوان سایه فضای واقعی، و از طریق تمرکز، پردازش و جابه‌جایی اطلاعات، توانایی شبیه‌سازی فعالیت‌ها و ساختارهای فضای واقعی را داشته و این شبیه‌سازی را با اثر بخشی در فضای واقعی انجام می‌دهد. شبکه اینترنت و فضای مجازی شاخص و انعکاس قدرت برتر کشورهایی است که آن را به وجود آورده و معماری کرده‌اند. زیرا بدون داشتن سطح بالایی از دانش، علم و فناوری نیز توان اقتصادی امکان خلق آن وجود نداشت. کشوری که به این واقعیت یعنی اینترنت و فضای مجازی جامعه عمل پوشانده است، آمریکا بود که قدرت برتر جهان شناخته می‌شد. طراحی و ساخت اینترنت نیاز به قابلیت‌هایی در زمینه مخابرات، ارتباط اطلاعاتی، فناوری فضایی، سرمایه‌گذاری و غیره داشت که همه این‌ها در دست آمریکا موجود بود. آمریکا با سرمایه‌گذاری خود پس از جنگ جهانی دوم در پروژه معروف آرپانت، و طی چند دهه توانست اینترنت را در سال ۱۹۸۳ متولد نماید. این شبکه بدون وجود زیرساخت‌های مخابراتی و ارتباطی نظیر ماهواره‌های فضایی، شبکه و کابل‌های نوری و غیره نمی‌توانست تحقق یابد فناوری‌های فضایی و توانایی ساخت و در مدار قرار دادن ماهواره‌های مخابراتی محصول رقابت‌های دوره جنگ سرد است، که آمریکا در این زمینه قابلیت‌های چشم‌گیر و خوبی داشته و دارد. ماهواره‌های ارتباطی که در ارتفاع بلند و مدار زمین آهنگ (حدود

۳۶ هزار کیلومتری)، قرار داده می‌شوند می‌توانند در آن واحد هزاران تماس تلفنی و چندین کانال تلویزیونی را تحت پوشش قرار دهند.

از سویی دیگر این شبکه و فضا فرصت مناسبی است که برای کنترل کننده آن تولید قدرت می‌کند. آمریکا به عنوان مؤسس و متولی اولیه اینترنت کماکان کنترل و نفوذ محسوس و نامحسوس خود را بر این شبکه و فضا اعمال می‌نماید و از مزایای اقتصادی آن در فضای جغرافیایی خود بهره‌مند می‌شود. به عنوان مثال: مدیریت فنی و تکنولوژیک شبکه جهانی اینترنت در قالب شرکت آی‌کان، هرچند خصوصی ولی با هویت آمریکایی در کالیفرنیا وجود دارد. قلب تکنولوژیک و تخصصی شبکه جهانی اینترنت و شرکت‌های بزرگ و برجسته اینترنتی و کامپیوتری در فضای جغرافیایی دره سیلیکون در ایالت کالیفرنیا قرار دارد. سرورهای ریشه و بنیادین شبکه اینترنت و مدیریت بخش عمده سرورهای حافظه در این شبکه در آمریکا قرار داشته و یا اینکه مدیریت و کنترل آن‌ها در دستان شرکت‌های اصلی مستقر در آمریکا نظیر یاهو، گوگل، مایکروسافت، فیس‌بوک، یوتیوب، اپل، پی‌پی‌تویتر و غیره قرار دارد، تمرکز نهادهای ساختاری شبکه جهانی اینترنت و فضای مجازی و شرکت‌های اصلی آن‌ها در خاک آمریکا، عملاً آن را در موقعیت مرجعیت اطلاعاتی قرار داده و به تمرکز فوق‌العاده اطلاعات و داده‌ها در قلمرو جغرافیایی آمریکا منجر می‌شود. تمرکز و ذخیره‌سازی اطلاعات ریز و درشت بخش‌های مختلف جهان اعم از خصوصی، عمومی، شرکت‌ها، حکومت‌ها و غیره به افزایش قدرت اطلاعاتی و سپس سلطه اطلاعاتی آمریکا بر دیگران می‌انجامد. اندیشه جریان آزاد اطلاعات در شبکه جهانی اینترنت که به سیاست رسمی و طبیعی ایالات متحده آمریکا تبدیل شده است، عملاً منجر به جهت‌گیری جریان خروشان اطلاعات و داده‌ها از سراسر جهان به سوی سرزمین ایالات متحده آمریکا و تمرکز و ذخیره‌سازی اطلاعات فراوان و گسترده جهان، و به دنبال آن توسعه فناوری اطلاعات در آن کشور می‌گردد که سلطه اطلاعاتی آمریکا بر جهان را در پی خواهد داشت. تسلط اطلاعاتی، به دارنده آن قدرت فزاینده‌ای نسبت به دیگران را اعطا می‌نماید. احتمالاً بر همین اساس، برخی صاحب‌نظران در مسیر روند تحول قدرت در جهان، عصر جدید قدرت جهانی را مبتنی بر فناوری اطلاعات دانسته که از نظر آن‌ها زینده ایالات متحده آمریکا می‌باشد، از این رو فناوری اطلاعات و سلطه اطلاعاتی می‌تواند برای آمریکا تولید قدرت فراوانی بنماید و نوعی امپریالیسم و سلطه جهانی را برای آن به ارمغان آورد و به نفوذ و تسلط سیاسی-اقتصادی و فرهنگی آمریکا بر سایر ملل و کشورهای جهان منجر گردد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۱).

روش تحقیق و ادبیات نظری

این پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی بوده و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای همچون کتب، مقالات، مجلات و سایت‌های اینترنتی در سه مرحله شناسایی، استخراج منابع و طبقه‌بندی مطالب گردآوری شده و در پی تبیین نقش فضای سایبری در گسترش حوزه نفوذ داعش در منطقه [۱] می‌باشد.

- فضای سایبری (مجازی): فضای مجازی به مفهوم عام آن، مخلوق فناوری اطلاعات (IT) و فناوری ارتباطات و اطلاعات (ICT) بوده و داده‌ها و اطلاعات، پرتوهای نوری، الکترونها، بیتها، بایتها، فایلها، دایرکتوریها، حافظه‌ها، رایانه‌ها، سایتها، کابلها، پایگاه‌های داده، گره‌گاه‌ها، شبکه‌ها و غیره به عنوان اجزاء سیستم و زیرساخت فضای مجازی، هرکدام در فضای مزبور دارای مکان مشخصی هستند که در رابطه‌ای نظام‌یافته قرار گرفته‌اند و با عملکرد همدیگر متنی نظام‌مند را، که همان فضای مجازی است، تشکیل می‌دهند.

فضای مجازی در مفهوم خاص آن، فضای مجازی به فضایی اطلاق می‌شود که با استفاده از فناوری ارتباطات و اطلاعات و شبکه اینترنت، اجزاء و ساختارهای آن یا بر پایه تخیل‌های فاقد مبنای واقعی (نظیر موجودات تخیلی) و یا بر پایه واقعیت‌های شبیه‌سازی شده (نظیر فروشگاه‌های مجازی) طراحی و ابداع شده باشد.

- تروریسم: به طور کلی تروریسم را می‌توان هر نوع استفاده یا تهدید به استفاده از خشونت غیر قانونی به منظور ایجاد رعب و وحشت برای تحت تاثیر قرار دادن یا تسلط بر فرد یا مجموعه‌ای از افراد و یا کل جامعه دانست (حافظ نیا: ۱۳۹۴: ۲۶۵).
- سایبر تروریسم (تروریسم فضای مجازی): نوع جدیدی از فعالیت‌های تروریستی است که کنشگران هدفمند بدون استفاده از ابزارهای تخریبگر فضای واقعی با حداقل امکانات تلاش دارند بیشترین صدمه را وارد کنند (همان: ۲۶۶).
- قلمرو ژئوپلیتیکی: قلمرو ژئوپلیتیکی عبارت است از: فضای جغرافیایی و سازه انسانی یا جمعیتی مربوطه که در حوزه نفوذ و تاثیرگذاری یک یا چند متغیر سیاسی، دینی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، امنیتی، تجاری، تکنولوژیکی و رسانه‌ای کشور یا بازیگر سیاسی قدرتمند قرار می‌گیرد. به عبارتی می‌توان به کشورها، سرزمین‌ها و فضاها جغرافیایی پیرامونی که در حوزه نفوذ یک کشور یا شهر قدرتمند و دارای

موقعیت مرکزی (قطبی و متروپل) قرار می‌گیرد قلمرو ژئوپلیتیکی آن اطلاق نمود (حافظنیا، ۱۳۷۹: ۲۱۲).

ژئوپلیتیک فضای مجازی

فضای مجازی قابلیت‌های وسیعی برای تبدیل شدن به عرصه کارزار و ستیز بین دولت‌ها بازیگران و طرف‌های درگیر می‌باشد. درگیری‌ها در فضای مجازی، شبیه‌سازی شده درگیری‌های در فضای واقعی می‌باشد. گونه‌های اصلی درگیری بین طرفین اعم از دولت‌ها و سازمان‌ها و گروه‌ها، عمدتاً از نوع تروریسم مجازی و جنگ مجازی و تهاجم می‌باشد. در تروریسم مجازی گروه‌های سیاسی معترض حکومت‌ها، زیرساخت‌ها، منافع و توانایی‌های حکومت مقابل خود را در فضای مجازی مورد تهاجم قرار داده و احتمالاً به جان شهروندان کشور مربوطه نیز تعرض می‌نمایند.

در عرصه جنگ مجازی طرفین منازعه، حکومت‌ها و کشورها و گروه‌ها هستند که بر علیه یکدیگر می‌جنگند. در جنگ مجازی طرفین درگیر هم می‌توانند به سازماندهی ارتش‌های مجازی و دست زدن به یک نبرد و جنگ مجازی اقدام کنند و هم اینکه ظرفیت‌های فضای مجازی و شبکه اینترنت را برای انجام عملیات نظامی در فضای واقعی به کار گیرند. نظیر جنگ روانی، حمله به سیستم‌های کنترلی رایانه‌ای سیستم‌های اقتصادی، فنی، اجتماعی، تولیدی در فضای واقعی کشور مقابل، کنترل صحنه عملیات، گردآوری اطلاعات و غیره. همچنین آن‌ها می‌توانند فضای مجازی را به عرصه نبرد اطلاعاتی تبدیل کنند، نظیر نفوذ در سیستم‌های رایانه‌ای، فروپاشی اقتصادی از طریق دستکاری در سیستم‌های رایانه‌ای اقتصادی و تجاری، حمله به سایت‌های کشور مقابل و نظایر آن. نظیر نفوذ دادن ویروس استاک نتس به تاسیسات ایران. بنابراین نگرش ابزاری به فضای مجازی و شبکه اینترنت از سوی بازیگران سیاسی برای رقابت و نیز طرفین جنگ و منازعه از سوی کشورهای رقیب برای انجام درگیری‌ها و غلبه بر حریف، از موضوعات قابل توجه در ژئوپلیتیک فضای مجازی است (حافظنیا، ۱۳۹۶: ۱۵۷).

مفهوم سایر تروریسم (تروریسم مجازی)

تروریسم یکی از موانع اساسی بشر در راه رسیدن به آرامش است و لذت دستیابی به علم و فناوری‌های جدید را به کمترین حد می‌رساند و تا زمانی که اخلاق نتواند خود را در نهادهای اثرگذار به مثابه واقعیتی لازم و ضروری، پایدار سازد، این نگرانی بیشتر خواهد شد. دیگر نمی‌توان تروریسم را تهدیدی داخلی تلقی کرد و از جنبه بین‌المللی آن غافل ماند. امروزه تروریسم، تهدیدی بین‌المللی

و علیه کل بشریت است و تمام جوامع را در بر گرفته است. امروزه تروریست‌ها همگام با پیشرفت فناوری اطلاعات و بدون احساس تعهد نسبت به قوانین و اصول آن، رشد کرده و پیش آمده‌اند. تروریست‌ها تحت تاثیر فضای مجازی به بازیگرانی بین‌المللی تبدیل شده‌اند و می‌توانند به طور تقریبی، در هرکجا که بخواهند اقدام‌های تروریستی و خرابکارانه خود را اجرا کنند (پالیزیان، ۱۳۹۳: ۶۴۵)

تروریسم فضای مجازی، نوع جدیدی از فعالیت‌های تروریستی است که کنشگران هدفمند بدون استفاده از ابزارهای تخریبگر فضای واقعی با حداقل امکانات تلاش دارند بیشترین صدمه را وارد کنند.

واژه سایبر تروریسم (تروریسم مجازی) را در دهه ۱۹۸۰ باری کالین ابداع کرد. شاید بتوان گفت جامع‌ترین تعریف از سایبر تروریسم را دنینگ استاد علوم رایانه‌ای دانشگاه جرج تاون ارائه کرده است. تعریف وی چنین است: «سایبر تروریسم، حاصل تلاقی تروریسم و فضای مجازی است. سایبر تروریسم، بیشتر به معنای حمله یا تهدید به حمله علیه رایانه‌ها، شبکه‌های رایانه‌ای و اطلاعات ذخیره شده در آنهاست، هنگامی که به منظور ترساندن یا مجبور کردن دولت یا اتباع آن برای پیشبرد اهداف سیاسی یا اجتماعی خاص اعمال می‌شود». یک حمله برای اینکه به عنوان تروریسم مجازی شناخته شود باید به خشونت علیه اشخاص یا دارایی‌ها منجر شود، یا دست کم آسیب کافی برای ایجاد ترس را موجب شود. از حملاتی که به مرگ یا صدمات بدنی، انفجار، سقوط هواپیما، آلودگی آب یا خسارت متعدد اقتصادی می‌انجامد می‌توان به عنوان نمونه نام برد. حملات جدی علیه زیرساخت‌های حیاتی نیز بسته به نوع شدت و تاثیر آنها اقدامی سایبر تروریستی تلقی می‌شود. حملاتی که خدمات عمومی غیر حیاتی را مختل می‌کنند یا آنهایی که فقط سر و صدای پرهزینه ایجاد می‌کنند جزء تروریسم مجازی محسوب نمی‌شوند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۴: ۲۶۶).

فرصت‌های جدید تروریستی در فضای سایبری

تروریسم مجازی فرصت‌های جدیدی را برای تروریست‌ها فراهم کرده است. برخی از ویژگی‌های این پدیده عبارت‌اند از:

- هدف قرار دادن تعداد بیشتری از مردم؛
- استفاده از گروه‌های رایانه‌ای ناشناخته در سطح بین‌المللی؛
- نداشتن محدودیت جغرافیایی؛

- پنهان ماندن هویت؛
  - تبلیغ و عضوگیری بین المللی؛
  - گسترش دامنه تروریسم به مسائل مالی، بانکی، اقتصادی و خدمات شهری.
- تروریست‌های فضای مجازی یا اینترنتی به جای استفاده از سلاح‌های رایج نظیر بمب‌ها و موشک‌ها یا سایر ابزارهای معمول از نرم‌افزارهای مخرب رایانه‌ای برای پیشبرد اهداف خود استفاده می‌کنند. ویروس‌ها، کرم‌ها، اسپم‌ها، ایمیل بمب‌باز، گوگل بمب‌باز، هک و نفوذ رایانه‌ای و خرابکاری یا دستکاری‌های اینترنتی و شبکه‌ای بخشی از روش‌ها و ابزارهای تروریست‌های فضای مجازی به شمار می‌رود. دلایل زیادی وجود دارد که سبب می‌شود تروریسم مجازی برای تروریست‌ها جذاب باشد از جمله:
- ارزان‌تر از روش‌های تروریستی متداول (کلاسیک) است و به تنها چیزی که نیاز دارد یک رایانه شخصی متصل به اینترنت است. بنابراین نیازی به خرید اسلحه نیست و می‌توان ویروس‌های رایانه را ساخت و از طریق خطوط تلفن، کابل و ارتباط بی‌سیم آن‌ها را ارسال کرد.
  - ناشناخته‌تر از روش‌های تروریسم کلاسیک است. مانند بسیاری از کاربران اینترنت، تروریست‌ها از اسامی مستعار استفاده می‌کنند و به یک سایت به عنوان کاربر مهمان و ناشناس وصل می‌شوند و برای نیروهای پلیس و امنیتی بسیار سخت است که هویت واقعی تروریست‌ها را ردیابی کنند. در فضای مجازی هم موانع فیزیکی مانند ایست بازرسی، مرز یا گمرک که در فضای مجازی دیده می‌شود وجود ندارد. هرچند سازوکارهای مشابهی در فضای مجازی برای این امر نیز توسعه می‌یابد.
  - تنوع و تعداد حملات بسیار زیاد است. تروریست مجازی می‌تواند شبکه‌های دولتی یا رایانه‌های دولتی، شخصی، خدمات عمومی، خطوط هوایی خصوصی و غیره را مورد حمله قرار دهد.
- تعداد زیاد و پیچیدگی حملات احتمالی به تروریست‌ها کمک می‌کند تا نقاط ضعف و آسیب‌پذیر را برای حمله پیدا کنند. مطالعات نشان داده است شبکه‌های برق و خدمات اضطراری در برابر

حملات مجازی آسیب پذیرند. برای اینکه زیرساخت‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای که اینها را اداره می‌کنند بسیار پیچیده‌اند و این موضوع رفع همه نقاط ضعف را غیرممکن می‌کند.

- تروریسم مجازی را می‌توان از راه دور هدایت کرد، ویژگی‌ای که جذابیت زیادی برای تروریست‌ها دارد. همچنین آموزش فیزیکی اندکی را می‌طلبد، سرمایه گذاری روانی کتری دارد و امکان می‌دهد تا سازمان‌های تروریستی عضو گیری کنند و اعضا را در اختیار داشته باشد (همان: ۲۶۸).

روند شکل گیری داعش

به دنبال تشکیل گروه توحید و جهاد به رهبری ابومصعب زرقاوی در سال ۲۰۰۴ م و بیعت وی با بن لادن، رهبر پیشین القاعده، این گروه شاخه سازمان القاعده در عراق شد و با گسترش عملیات خود، به یکی از گروه‌های تروریستی بسیار قدرتمند در عراق تبدیل شد. در سال ۲۰۰۶ میلادی، فیلمی ضبط شده از زرقاوی منتشر شد که در آن، وی از تشکیل شورای مجاهدین به رهبری عبدالله رشید البغدادی خبر می‌داد. پس از کشته شدن زرقاوی در همان سال، ابوحمزه مهاجر به رهبری این گروه تعیین شد. در اکتبر آن سال نیز گروه دولت اسلامی عراق به رهبری ابوعمر البغدادی تشکیل شد. وی در سال ۲۰۱۰ میلادی، همراه ابوحمزه المهاجر، یکی دیگر از رهبران بلندپایه سازمان، در حمله مشترک نیروهای عراقی و آمریکایی جان باخت. پس از کشته شدن ابوعمر بغدادی، ابراهیم البدری معروف به ابوبکر بغدادی به این سمت رسید. با روی کار آمدن ابوبکر البغدادی، دامنه عملیات و حمله‌های آن گروه شدت گرفت و همزمان با آغاز بحران سوریه، اعضای این گروه در سوریه فعال شدند. البغدادی با گسترش فعالیت‌های خود در سوریه، نام سازمان خود را به دولت اسلامی عراق و شام تغییر داد. به کار بردن نام شام (به جای سوریه)، که منطقه‌ای به گستردگی سوریه، اردن، لبنان، مناطق اشغال شده به دست رژیم صهیونیستی، فلسطین، بخش‌هایی از غرب عراق و صحرای سینا را دربرمی‌گیرد، ریشه‌های فکری این سازمان را نمایان می‌سازد. به عبارت دیگر رهبران داعش با انتخاب این نام، آرمان بازگشت به دوران اقتدار خلافت اموی را در سر می‌پروراند.

ابوبکر البغدادی امیر دولت اسلامی در عراق در آوریل ۲۰۱۳ م، در پیامی صوتی ادغام گروه خود با جبهه النصره را با عنوان الدولة الإسلامية فی العراق و الشام (داعش) اعلام کرد، اما الجولانی، رهبر جبهه النصره، و ایمن الظواهری، رهبر سازمان بین‌المللی القاعده، بلافاصله این موضوع را رد کردند. الظواهری بر جدایی این دو گروه تاکید کرد و دولت اسلامی عراق و جبهه النصره در شام را دو

گروه مجزا و مستقل، اولی به رهبری ابوبکر البغدادی در عراق و دومی به رهبری الجولانی در سوریه دانست. الظواهری همچنین ابوخلد سوری را به نمایندگی خود برای حل اختلاف دو طرف منصوب کرد. گروه نئوسلفی داعش از نظر خط مشی و دیدگاه فکری، به سازمان جهانی القاعده وابسته است. سازمان جهانی القاعده ساختاری دارد که پا را از مرزهای جغرافیایی خاص فراتر می‌نهد و به همین دلیل به حد و مرزی منحصر نیست. درواقع هدف داعش تشکیل دولت اسلامی در سراسر مناطق جهان است. در نظر داعش، پیروزی انقلاب یا سرنگونی نظام مهم نیست، بلکه تمام تلاش این گروه بر سیطره یافتن بر یک منطقه جغرافیایی معین و به سیطره خود درآوردن آن متمرکز است. داعش گروهی اسلامی، افراطی و تکفیری است و قتل هر کسی را که وابسته به این گروه نباشد حلال و جایز می‌داند. این گروه همچنین به سوریه و عراق با یک دید نگاه می‌کند و حل این دو را با هم می‌خواهد. درواقع رهبران آن خواهان تشکیل دولت اسلامی در عراق و شام هستند.

داعشی‌ها همچنین مهارت و تجربه بسیار در مبارزه دارند. دلیل بالا بودن این مهارت حضور آنها در عراق و مبارزه‌های چندین ساله در این کشور است. پیشرفت‌های نیروهای داعش در میدان نبرد با ارتش سوریه و عراق به دلیل بهره‌مندی از فرماندهانی با تجربه نظامی بالاست. بیشتر اعضای داعش سابقه حضور در جنگ‌های افغانستان، عراق و چین را دارند. اعضا و جنگجویان این جبهه از قومیت‌ها و نژادهای متفاوت‌اند. به غیر از نیروهای عرب داعشی می‌توان به جنگجویان ازبک، ترک، چین و اروپایی اشاره کرد (میلانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۹۵).

استراتژی داعش در فضای مجازی

استراتژی داعش برای حضور در شبکه‌های اجتماعی بر تبلیغات گسترده استوار است و این گروه در انواع مختلف شبکه‌های اجتماعی سعی کرده ابتدا تعداد حامیان و هواداران خود را افزایش دهد و سپس تبلیغات خود را آغاز کند. این گروه که انواع صفحات اجتماعی با موضوعات مختلف را مدیریت می‌کند، در ابتدا با تبلیغ زندگی بهتر و شرایط ایده‌آل‌تر، کاربران را به سمت خود کشانده و سپس هواداران را با سیاستهای خود آشنا می‌کند. این نوع فعالیت موجب شده طی چند سال گذشته هزاران نفر از مردم جهان با هدف پیوستن به گروه داعش به خاورمیانه سفر کنند و در میدانهای نبرد این کشور حضور یابند (عبداللهی و دیگران، ۱۳۹۵: ۵).

رویکردهای رسانه‌ای داعش

از ابتدای شکل‌گیری و حضور داعش در سوریه، هدف‌های این گروه با استفاده از رسانه پایه‌گذاری شده است. در واقع این گروهک سه جریان عمده را دنبال می‌کند:

۱. از سویی با نمایش و انتشار جنایات و اقدامات وحشیانه خود در فضای رسانه‌ای و به ویژه اینترنت و شبکه‌های مجازی، در تلاش برای ترس و دلهره انداختن در دل مردم بوده است؛

۲. از سوی دیگر با انتشار و پخش پیشروی‌ها و فتوحات خود در فضای وب، مردم را از عمده فعالیت‌های خود باخبر می‌کند؛

۳. انتشار و نمایش برخی صحنه‌های انسان دوستانه که در تعارض کامل با جریان اول قرار می‌گیرد، از رویکردهای دیگر تروریست‌های داعشی است. به هر صورت داعش می‌کوشد از عملیات‌های نظامی‌اش به صورت کامل فیلم بردارد تا این فیلم‌ها را با تدوین حرفه‌ای در اینترنت منتشر کند. انتشار فیلم‌های عملیات‌های بزرگ و موفق داعش در عراق و سوریه، که با سرودهای جهادی همراه است، جذابیت دارد (www.tebyan.net).

داعشی‌ها با وجود جمود فکری خود، علاقه بسیاری به استفاده از شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های به روز نشان داده‌اند. اگر فعالیت‌های گروهک داعش را با فعالیت گروه‌های تروریستی دیگر مقایسه کنیم، خواهیم دید که داعش بسیار بیشتر از گروه‌های مشابه پیشین، به رسانه و امکانات آن وابسته است؛ برای مثال فعالیت‌های گروه القاعده فقط به انتشار نوارهای سخنرانی در سایت‌های اینترنتی یا مصاحبه با شبکه‌های تلویزیونی خاص محدود می‌شد، اما داعش از رسانه‌های گوناگون به صورت گسترده بهره می‌برد و نیز از تکنیک‌ها، جلوه‌های تصویری، تصویر با کیفیت بالا و تدوین حرفه‌ای برای تاثیرگذاری بیشتر بر افکار عمومی و جذب نیرو استفاده می‌کند.

داعش و بهره‌گیری از شگردهای رسانه‌ای

رسانه در تاریخ خود همواره برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی به کار رفته است. در این میان امکانات رسانه‌ای جدید همچون اینترنت و فضای مجازی، امکان تأثیرگذاری بر افکار عمومی را که تاکنون فقط در انحصار دولت‌ها بوده است، برای افراد و گروه‌های دیگر نیز ممکن کرده است. اینترنت و

رسانه‌های مجازی سرعت تأثیرگذاری بر افکار عمومی را دو چندان کرده‌اند؛ زیرا فضاهای مجازی مراجعه‌کنندگان و مخاطبان بسیار زیادی از تمامی قشرها دارند.

سه نکته در انتخاب این شبکه‌ها توسط گروه‌های تروریستی نقش دارند^[۲]

۱. در دسترس بودن و سهولت ارائه مطلب، بدون هیچ مجوز دولتی و با هزینه کم امکان پذیر است،

۲. بسیاری از مخاطبان اصلی گروه تروریستی یعنی مردم عادی در این شبکه‌ها حضور دارند،

۳. انتقال پیام در این شبکه‌ها بدون هزینه، بدون فیلتر دولتی و صدا البته با سرعت بسیار بالایی صورت می‌گیرد.

این همان چیزی است که گروه‌های تروریستی به آن نیاز دارند. در صورتی که می‌دانیم چاپ هر مطلب در روزنامه یا دیده شدن آن از تلویزیون، مستلزم عبور از چند فیلتر و البته پرداخت هزینه است. شبکه‌های اجتماعی با وضع کنونی بهشت گروه‌های تروریستی است. در برهه اخیر به لطف ضریب نفوذ گسترده شبکه‌های اجتماعی و استفاده موفق و مشکوک عناصر داعش از آنها، راه‌های جذب نیروهای تروریست از سراسر جهان به‌ویژه دختران و پسران اروپایی را برای این گروه جنایتکار بسیار آسان کرده است (عبداللهی، ۱۳۹۵: ۶).

گروهک تروریستی داعش، از همان آغاز فعالیت‌های خود، رسانه‌های گوناگون را برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی و جذب نیرو به خدمت گرفته است. با وجود آنکه گروه‌های تروریستی پیش از داعش نیز برای دستیابی به هدف‌های خود از شبکه‌های ارتباطی استفاده کرد. آمارها حاکی است که برخلاف گروه‌های پیشین، داعش به خوبی توانسته است از امکانات رسانه‌ای موجود، برای پیشبرد هدف‌های خویش بهره برد. استفاده گسترده گروهک داعش از رسانه‌های مجازی و اینترنت، سبب شده است برخی تحلیلگران اینترنت را زمین بازی اصلی داعش بنامند (میلانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۹۶).

ورود داعش به صنعت بازی‌های رایانه‌ای

گروه تروریستی داعش برای جذب نیرو خصوصاً جوانان، یک بازی ویدیویی به اصطلاح مهیج ساخته که در آن هدف بازیگر، نابودی نیروهای عراقی و آمریکایی است. بازی ویدیویی داعش به سبک بازی‌های معروف GTA طراحی شده و مخاطب آن، قشر جوان است. داعش در قالب فیلم‌های کوتاه تبلیغاتی، بخش‌هایی از این بازی را در فضای اینترنت منتشر کرده که ویژگی بارز آن تهییج

جوانان به مبارزه با غرب و انجام عملیات تروریستی علیه دشمنان و مخالفان داعش است. محتوای این بازی شامل تمامی تاکتیک‌ها و روش‌های جنایتکارانه‌ای که داعش علیه مخالفانش به کار گرفته، می‌باشد. این بازی ویدیویی با صحنه‌های انفجار، برخورد نظامی و شلیک از کمینگاه شروع می‌شود و صدای اعضای داعش شنیده می‌شود. تکیه کلام شخصیت‌های این بازی فریاد الله اکبر است و آن‌ها همچون اقدامات عالم واقع داعش، مخالفان خود را سلاخی می‌کنند، سر می‌برند و وسایل نقلیه را منفجر می‌کنند.

در طول بازی، لوگوی داعش در بالای صفحه قرار دارد و مفاهیم به اصطلاح جهاد و ایثار در سراسر بازی، حاکم است. البته ویژگی‌های فوق‌بخش‌هایی از بازی به دست آمده از سوی داعش است که به عنوان پیش‌برده و آگهی تبلیغاتی منتشر شده، ولی تاکنون نسخه واقعی این بازی ویدیویی مشاهده نشده است (www.mashregnews.ir).

توئیتر رسانه اصلی داعش

توئیتر را می‌توان مهم‌ترین ابزار ارتباطی داعش دانست. جالب این است که داعشی‌ها در توئیتر ابتدا به زبان انگلیسی و در حجمی بسیار کمتر از آن به زبان عربی اقدام به ارسال توئیتهای خود می‌کنند و البته هر حساب کاربری توئیتر که در خدمتشان است مدتی به ارسال اخبار ادامه داده و سپس به صورتی ناگهانی از کار می‌افتد؛ در حالی که با پایان یافتن عمر یک حساب کاربری داعشی در توئیتر، یک حساب دیگر فعال می‌شود. تحقیقات نشان داده که کاربران فعال گروه داعش، بیشتر با چندین نام کاربری تقریباً مشابه وارد توئیتر می‌شوند و در صورت بسته شدن یکی از حساب‌های کاربری، بلافاصله حساب کاربری دیگری را فعال می‌کنند. توئیتر این امکان را دارد که اخبار را با سرعت بسیار زیادی منتشر کرده و نیز به تمامی رسانه‌های خارجی دسترسی دارد. همچنین با توجه به آن که مخاطبان داعش بیش‌تر آمریکایی‌ها و انگلیسی‌ها هستند، که در توئیتر بیش از سایر شبکه‌های اجتماعی فعالیت دارند، توئیتر گزینه مناسب‌تری را برای داعش فراهم آورده است. جی‌ام‌برگر کارشناسی که فعالیت‌های داعشی‌ها را در شبکه‌های اجتماعی رصد می‌کند می‌گوید داعشی‌ها از هزاران حساب کاربری در توئیتر برای انتشار عقاید خود استفاده می‌کنند. برخی خود را شبه نظامی جا می‌زنند و برخی دیگر مدعی می‌شوند حامی آن‌ها هستند و ارتباطی با داعش ندارند تا به این ترتیب، جلوی بسته شدن حساب کاربریشان را بگیرند (عبداللهی، ۱۳۹۵: ۱۰).

در توییتر انتشار اخبار با سرعت بسیار زیاد ممکن است؛ همچنین این شبکه به تمامی رسانه‌های خارجی دسترسی دارد. افزون بر این دو ویژگی، از آنجا که مخاطبان داعش بیشتر آمریکایی‌ها و انگلیسی‌ها هستند و آمریکایی‌ها و انگلیسی‌ها در توییتر بیش از شبکه‌های اجتماعی دیگر فعالیت می‌کنند، این شبکه گزینه مناسب‌تری برای داعش است. امواج گوناگون فعالیت‌های رسانه‌ای داعش، در حالی است که برپایه اندیشه آنها، استفاده از فناوری محدود است. برای مثال، بر پایه فتوای علمای آنها دیدن فیلم‌های سینمایی و سینما رفتن حرام است! در عین حال، آنها استفاده از رسانه را برای رسیدن به هدف‌های خود واجب می‌دانند (میلانی و دیگران، ۱۳۹۳: ۹۸).

البته با توجه به ماهیت توییتر، برای دستیابی به اطلاعات دقیق و موثق در این مطالعه موانع فراوانی هم وجود داشت. طی دوره زمانی چهار ماهه که این بررسی انجام شد، توییتر به صورت خودکار به برخی از صفحات مربوط به داعش مظنون و دسترسی به آنها را مسدود کرد. توییتر در بیانیه خود توضیح داد که بسته به نوع فعالیت‌ها و مطالب، صفحاتی که به آنها مشکوک می‌شود را به حالت تعلیق درمی‌آورد و با همین توضیح طی دوره زمانی مذکور بیش از ۱۰۰۰ صفحه‌ای که احتمال می‌رفت وابسته به گروه تروریستی داعش باشد را غیرفعال کرده است (لطفی، ۱۳۹۴).

تفاوت تاکتیک داعش و القاعده

با مطالعه رفتار سیاسی و نظامی گروه داعش در ابعاد گوناگون فضایی و همچنین مقایسه استراتژی داعش با گروه‌های مشابه نظیر القاعده یا طالبان که در دهه‌های قبل نقشی پررنگ در تحولات منطقه ای داشتند، به تفاوت‌های قابل توجهی برخورد می‌کنیم که می‌توان به تفاوت مقیاس عملکرد این گروه‌ها در مقایسه با گروه داعش اشاره کرد.

فعالیت رسانه‌ای بن لادن و همفکرانش محدود به انتشار نوارهای سخنرانی القاعده در سایت‌های اینترنتی و یکی دو مصاحبه با شبکه‌های تلویزیونی خاص بود، اما اعضای این گروه‌ها که البته خودشان در بدو تاسیس آموزش دیده آمریکا و عربستان و سایر کشورهای مخالف حکومت سوریه بودند و مدعی دشمنی با تمام مظاهر تمدن هستند، اما علاقه خاصی به استفاده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی دارند. همین امر سبب شده تا خیلی از جوانهای غربی آنها را غیر از دیگر گروه‌های تروریستی دنیا بدانند. این گروه در ابتدای امر برای ارتباط در فضای مجازی با سختی‌هایی مواجه بود، اینکه بتواند با اکانت‌های ناشناس بسیار در شبکه‌های اجتماعی فعالیت کند، اما حالا دیگر سختی زیادی ندارد و طرفدارانش در کشورهای مختلف در فضای فیس بوک، توییتر و... حضور دارند

و تبلیغ می‌کنند. برای این که مردم هر کشوری زبان خودشان را بهتر می‌دانند و حساسیت‌های یکدیگر را می‌شناسند برای همین سختی کار فقط پیدا کردن عنصری همسو در یک کشور است؛ در این حالت فقط می‌ماند آن عنصر و یک شبکه اجتماعی که می‌تواند مانند یک بیماری مسری با پست های تبلیغاتی دیگران را هم به خودش مبتلا کند. همین است که این روزها گروه تروریستی داعش حتی بین ژاپنی ها هم طرفدار پیدا کرده است. اما داستان تبلیغات تکفیری ها فقط این نیست. در نگاه جوان‌های اروپایی و آمریکایی، این گروهک برخلاف طالبان برای رسیدن به هدفش انعطاف زیادی دارد و از هر ابزار تازه‌ای مانند اینترنت و... استفاده می‌کند و آن را حرام نمی‌داند، یعنی اینکه داعش گروهی تکفیری است با تفاوت های بسیار با طالبان. تلویزیون و رادیو برای شبه نظامیان طالبان و القاعده حرام بود و استفاده از آنها کلی مجازات داشت، این گروهک اعضای خودش را علاوه بر گرفتن اسلحه، به داشتن لپ تاپ و تبلت تشویق می‌کند و اجازه می‌دهد از طریق اینترنت با دنیا ارتباط برقرار کنند. هر چند که این مسئله هم بازی داعشی‌هاست و به عقیده خیلی‌ها در درازمدت نمی‌تواند اهداف شوم آنها را تامین کند اما برای جوان‌های اروپایی که تصویرشان از تروریست‌ها فقط القاعده است، داعش با این نوع انعطاف ها جذاب و پرهیاهو می‌شود.

از نظر طالبان مرد و زن، مسلمان و غیرمسلمان برایشان فرقی نداشت، آنها تا مدت‌ها هر کسی را که به زبان انگلیسی حرف می‌زد، دشمن خودشان می‌دانستند و کشتنش را واجب، اما داعشی‌ها با رویکرد تازه ای که راه انداخته‌اند، نشان داده‌اند هیچ دشمنی خاصی با زبان‌های زنده دنیا به خصوص انگلیسی‌ها ندارند و حتی برای اینکه خودشان را به غربی‌ها نزدیک‌تر کنند، ویدئوهایشان را به زبان انگلیسی منتشر می‌کنند و حتی جلادهایشان را از انگلیسی زبان‌ها به میدان می‌آورند. اینطوری هم غربی‌ها با آنها راحت‌تر هستند و احساس نزدیکی بیشتری دارند و همچنین گروهک تکفیری خودش را گروهی بین‌المللی جا می‌زند، حتی اگر در هیچ کجای این دنیا جایی نداشته باشند. یکی از اعضای داعش منتشر شده که وی در آنها با شاکر وهیب الفهداوی برای نمونه در فضای مجازی تصاویری از چهره‌ای رزمنده و حالت‌های جوان پسند سعی می‌کند در لباس‌ها و قالب‌های مختلف به جذب افرادی که مستعد این جنایات هستند، بپردازد. الفهداوی پیوسته از منطقه‌ای به منطقه دیگر منتقل می‌شود و با رفتارهایی شبیه رفتارهای بازیگران هالیوودی تلاش می‌کند چهره‌ای جذاب از خود و داعش برای افراد و گروه‌های نادان‌تر از خود ترسیم کند.

برخلاف تصویری که از این جریان به عنوان یک جریان بدوی وجود دارد، اما این گروه و طرفدارانش امروز با بیش از یک صد هزار صفحه در شبکه‌های اجتماعی به صورت بسیار حرفه‌ای و مهندسی شده در حال تصویرسازی مطلوب از خود در نزد افکار عمومی جهان است. البته می‌توان این تصویرسازی را در کلیپ‌ها و مستندهای ساخت داعش که با تکنیک‌های به‌روز فیلمسازی جهان و حتی جلوه‌های ویژه هالیوودی ساخته شده مشاهده کرد. بطور مثال داعش با استفاده از محصولات ویدئویی، نشان داده چطور با تخریب میله‌های مرزی و خاکریزهای احداث شده در سرحدات توانسته عراق و سوریه را بهم متصل کند و از آن برای محکوم کردن معاهده سایکس پیکو که این کشورها را از یکدیگر تفکیک نموده استفاده کرده است (عبداللهی، ۱۳۹۵: ۶).

نتیجه‌گیری

مسئله فضای سایبری و رقابت بازیگران سیاسی مختلف درون این فضا از موضوعات بسیار مهم و کلیدی در مطالعات سیاسی و ژئوپلیتیکی محسوب می‌شود؛ لذا شناخت این پدیده و اثرات ناشی از آن یعنی تاثیر و نقش استفاده گروه‌ها و بازیگران از قابلیت‌های فضای سایبری در جهت پیشبرد اهداف خود بسیار حائز اهمیت است. پس از ظهور عینی گروه داعش در سال ۲۰۱۳ و در پی ناآرامی‌های داخلی کشور سوریه و پس از آن عراق، پدیده‌ای تازه در عرصه تحولات سیاسی منطقه رخ داد و آن بهره‌گیری گروه‌های تروریستی فعال در منطقه از قابلیت‌های فضای مجازی در جهت گسترش قلمروی فرهنگی و توسعه حوزه نفوذ بود. چنانکه گروه داعش در ابعاد گوناگونی همچون تهدید، القای تفکرات افراطی، ایجاد فضای رعب و وحشت در منطقه، عضوگیری، حملات سایبری و... در عرصه‌های گوناگون فضای سایبری فعال است. در این میان می‌توان به شبکه اجتماعی توئیتر به عنوان مهم‌ترین ابزار ارتباطی و انتشار عقاید آنان اشاره کرد که به شکل شبکه‌ای از حساب‌های کاربری مختلف، اقدام به مدیریت افکار مخاطبان در فضای شبکه اجتماعی توئیتر می‌نماید. حضور پررنگ و گسترده داعش در رسانه‌ها نکته‌ای است که باید به آن توجه کرد. این موضوع از توجه رهبران این گروه به بعد رسانه‌ای فضای سایبری و تلاش برای بهره‌گیری آنها از همه امکانات و ظرفیت‌های موجود در این فضا به منظور تأمین اهداف خود حکایت می‌کند. به تعبیری داعش رسانه‌های جمعی را تربیون خود قرار داده است. این گروه تروریستی از صفحات خود در رسانه‌های

جمعی پرمخاطب همچون اینستاگرام^۱، توئیتر^۲ و یوتیوب^۳، فیسبوک^۴ و... به طور هدفمند استفاده می‌کند و در آن دیدگاه‌های افراطی و تصاویر جنایات خود را به شکل گسترده‌ای بازتاب می‌دهد. با بررسی پیشروی‌های گسترده و سریع داعش پس از ظهور این گروه کشور سوریه به طوری که تا سال ۲۰۱۶ حدود نیمی از کشور سوریه را که شامل استان‌های الحسکه، دیرالزور، رقه و حمص می‌باشد را در سیطره کامل داشت و تا حوالی استان‌های کلیدی حلب و دمشق به پیش آمده بود، در میان عوامل گوناگون تاثیرگذار در این حجم فتوحات داعش همچون حمایت مالی و تجهیزاتی قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی به این گروه، نقش پررنگ فضای سایبری در دستیابی داعش به موفقیت در توسعه سرزمینی را نمی‌توانیم نادیده انگاریم. با شکست داعش در نبردهای اخیر و از دست دادن کامل مناطق تحت سیطره در کشورهای سوریه و عراق و زوال دیگر گروه‌های معارض دولت سوریه، مطالعه و کسب شناخت از رفتار سایبری گروه‌های تروریستی منطقه غرب آسیا نه تنها اهمیت خود را از دست نمی‌دهد بلکه اهمیت دوچندان پیدا می‌کند؛ در توجیه این مسئله می‌توان گفت با وجود آن که داعش و گروه‌های تروریستی مشابه فضای اعمال حاکمیت سرزمینی خود را در جریان تحولات اخیر جبهه میدانی منطقه‌ای از دست داده‌اند اما عرصه‌ای گسترده و غیرقابل کنترلی به نام فضای سایبری را به عنوان ابزاری قدرتمند در دست داشته و می‌توانند در این برهه فعالیت‌های سایبری خود را در ابعاد گوناگون و به طور گسترده‌تر از آنچه تا به حال شاهد بودیم ادامه دهد و با مدیریت ذهنی و روانی مخاطبان، قلمروی ژئوپلیتیکی - فرهنگی خود را بیش از پیش افزایش دهد. لذا توجه به این مسئله در دوره پسا داعش می‌بایست در اولویت فعالیت دستگاه‌های امنیتی و سیاست خارجی کشورهای منطقه و به خصوص کشور جمهوری اسلامی ایران به عنوان جبهه اصلی مقاومت در برابر گروه‌های تروریستی و تکفیری قرار گیرد.

منابع

۱. ابراهیمی، نبی‌الله (۱۳۹۲)، نوسلفی‌گری و جهانی شدن امنیت خاورمیانه، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲. لطفی، میثم (۱۳۹۴)، داعش زیر ذره‌بین شبکه‌های اجتماعی، www.iran-newspaper.com
۳. میلانی، جمیل و دیگران (۱۳۹۳)، پدیده داعش و شگردهای رسانه‌ای. تهران: مطالعات رسانه و امت
۴. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۴)، جغرافیای سیاسی فضای مجازی، تهران: سمت.
۵. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۶)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، تهران: پاپلی.
۶. پالیزیان، محسن (۱۳۹۳)، بررسی رابطه اینترنت و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران: فصلنامه سیاست، شماره ۲

1. www.mashregnews.ir
2. www.iran-newspaper.com
3. www.tasnimnews.com
4. www.irna.ir
5. www.wikipedia.org